

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.197>
УДК 93(477)+929

Віталій ЯРЕМЧУК

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії ім. М. Ковальського
Національний університет «Острозька академія» (Острозь, Україна)
vitaliiaremchuk@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-2493-7271>

ДИСКУСІЇ ПРО СОЦІАЛЬНІ РОЛІ СУЧАСНОЇ КЛІО У РЕЦЕПЦІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Мета статті — продемонструвати наявність у сучасній польській історіографії сталого інтересу до проблеми зменшення соціального впливу професійного історіописання в сучасному світі, зокрема у Польщі, й охарактеризувати головні підходи, сформульовані польськими істориками в аспекті посилення ролі фахових історичних знань у соціумі. **Методологія дослідження** базована на методах історіографічного аналізу й синтезу, а також історіографічної компаративістики. **Наукова новизна** полягає у вперше проаналізованому питанні про польську рецепцію міжнародної дискусії щодо соціальної ролі історіографії. Установлено, що впродовж приблизно останніх двох десятиліть чимало польських науковців обговорюють зазначене питання і пропонують різноманітні відповіді, покликані подолати усе більшу відчуженість між академічною історіографією та соціальною дійсністю. Показано, що суттєвий вплив на формулювання дослідницьких ідей і пропозицій польських колег має використання доробку західної історичної думки. Водночас польські історики спираються на власне польський соціальний та інтелектуальний контекст, а їхні висновки переважно оригінальні й не переобтяжені інтелектуальними запозиченнями. **Висновки.** Частина спільноти істориків Польщі останніми десятиліттями все наполегливіше розмірковує, як професійній історії, яка стає все менш

Цитування: Яремчук В. Дискусії про соціальні ролі сучасної Кліо у рецепції польської історіографії. *Український історичний журнал*. 2023. № 1 (568). С. 197—217. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.197>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2023. № 1 (568)

потрібною суспільству, відновити втрачені позиції та зберегти те місце в інтелектуальному й суспільному житті країни, яке вона посідала в досучасну епоху. Щоб підвищити суспільну довіру до свого фаху, польські історики зголошуються до пошуку способів зробити історичне знання більш значимим для сучасності та майбутнього, розв'язання нагальних проблем, суспільного поступу. У цьому сенсі найчастіше пропонується або пряма ідейна підтримка певних соціальних груп, процесів чи явищ (афірмативна історія), або тісніша взаємодія істориків з аматорами й ентузіастами історії та альянс між професійним і неакадемічними способами подання минувшини («цифрова історія», «публічна історія»), або ж активніше застосування пізнавальних ресурсів, закладених у фаховому історичному знанні (традиційна академічна історіографія).

Ключові слова: історична наука, сучасна польська історіографія, соціальне життя, академічна історіографія, афірмативна історія, «цифрова історія», «публічна історія».

Одним із парадоксів інтелектуального життя у сучасній Польщі є високий інтерес польського суспільства до питань історії [1, С. 20], і, водночас, відчутне зменшення впливу професійних істориків у соціальному житті, попри традиційно високий рівень польської історіографії, її порівняно високу ангажованість у світовий історіографічний процес. На сучасній польській історіографії позначилась загальносвітова тенденція, яка полягає у розхитуванні авторитету історичного знання, твореного істориками-дослідниками, зниженні престижу професії, зрештою, знеціненні академічної історіографії як соціального феномену. Як і їхні закордонні колеги, польські дослідники твердять (а іноді й волають) про «падіння з високого п'єдесталу» [2, С. 149, 321; 3, С. 44], про «незграбних і неефективних істориків» й «імпотентну історіографію» [4, С. 32—33] (тут і далі переклад з польськ. авт.), про звуження ринку праці для дипломованих істориків і стрімке скорочення кількості вступників на історичні відділення польських університетів [5, С. 26—27]. Констатовано, що в результаті потерпає не тільки історіографія й історики, а й власне суспільство. Послаблення впливу професійної історичної думки на формування масової історичної свідомості відкриває простір для маніпуляцій, примітивізації суспільних уявлень про минуле, заповнення їх політичною міфологією та національною мегаломанією, загалом для «прогресуючої інфляції загальної історичної культури» [6, С. 78].

Простежуються й соціальні, культурні, інтелектуальні причини / передумови поглиблення розриву між історичною наукою та суспільством у світовому вимірі загалом і «польському» зокрема. Мова йде про утилітарне розуміння науки з боку уряду й суспільства, що виявляється передусім у наданні переваг природничим наукам (*science*) перед гуманістикою (*humanities*); про хибні неоліберальні методи державної політики щодо гуманістики, зокрема застосування формальних, кількісних показників для визначення якісних параметрів у науках про людину, де вони в принципі не придатні до застосування; демократизацію (демонополізацію) історичного знання (за кожною людиною та суспільною групою нині визнано право на подання власної оповіді про своє минуле); зрештою про сучасну масову культуру з її медіалізацією

(що робить медіа, насамперед електронні, драйверами історичних дискусій, забезпечує можливість підносити одні, «привабливіші», теми, і не надавати значення іншим), комерціалізацією з акцентом на розважальну, а не пізнавальну мету (історія стає частиною *heritage industry*), інфляцією «мовної» / раціональної культури і піднесенням візуальної / емоційної [7, С. 9—17; 8, С. 19—36; 9, С. 11—26; 10, С. 227—236; 11]. Чимале значення для власне польської ситуації має й помітне з 2015 р. відновлення активності політиків польської правниці на полі минулого. За словами Анджея Фрішке, в умовах сучасної «цілковитої свободи історичної нарації» від експертного контролю з боку фахівців «історія стає частиною ідеологічних конструкцій, а історики проти того залишаються безпорадними» [12].

Окреслені вище виклики, перед якими опинилась фахова спільнота, зокрема і в Польщі, формують тло для роздумів про роль наукового історичного знання в сучасному світі, спонукають шукати нові способи його присутності в суспільній свідомості та публічному житті. Зрозуміло, що ніхто не пропонує скасувати об'єктивні культурні, політичні чи економічні тенденції. Водночас польські гуманітарії мають чимало претензій до державної та університетської політики щодо гуманітарного знання, для якої властива бюрократизація, комерціалізація, гонитва за наукометричними показниками (сумнозвісним *publish or perish*), і очевидно, що чимало з них жорстко критикують актуальну для своєї країни політичну інструменталізацію національної спадщини.

У сенсі пошуку нових шляхів до «споживача» історії особливо важливою видається професійна готовність польських колег не тільки констатувати свої нинішні клопоти, а й рефлексувати над тим, як сама історична наука може й повинна видозмінюватися, щоб долати ці труднощі. Маємо на увазі наявність розвиненого професійного середовища та одну із найплідніших у світовій історіографії дослідницьких традицій у частині методології історії, до предметної сфери якої належить і проблема соціального виміру професійного історіописання. Наприклад, сьогодні в Польщі виходять друком три суто «методологічні» часописи — *Historyka: Studia Metodologiczne*, *Sensus Historiae: Studia Interdyscyplinarne*, *Historia@Teoria*, а також низка «гібридних» чи дотичних до теоретичної історії серійних видань.

Зрештою, різноманітні питання про сприйняття й осмислення історії в соціальному просторі вже тривалий час перебувають у фокусі уваги світової історичної думки, а найважливіші тексти відповідної тематики обговорюють і у польському професійному середовищі. Зокрема, відчутний вплив на погляди більшості знаних польських теоретиків історіографії справила творчість гуру історіографічного постмодернізму Хейдена Вайта [13, С. 87—98]. Лейтмотивом його останньої прижиттєвої книги «Практичне минуле» [14] (у Польщі того ж року вийшла збірка есе Х. Вайта з такою ж назвою, до якої увійшов вступний розділ зі згаданої праці [15]) є думка про важливість дослідження тих аспектів минулого, які корелюють з екзистенційними проблемами й потребами людей і дають можливість брати участь у дискусії про майбутнє люд-

ства («практичне минуле»). Осмислити їх, на його переконання, насправді краще вдається за допомогою таких способів історичного пізнання, які в академічній історіографії вважають ненауковими (як, наприклад, засновані на історичних референціях літературні твори, автобіографії і біографії, художні фільми). Натомість, як вважав Х. Вайт, професійна історіографія переважно продукує систематичне, проте, за великим рахунком, не значиме знання («історичне минуле»), оскільки вона за своїми фундаментальними принципами / стандартами не здатна на таке осмислення¹.

Польські колеги беруть участь і в загальносвітовій полеміці щодо місця історіографії в суспільному житті, відгукуючись зокрема на резонансну «Відозву з Блуа» (2008), спрямовану проти законодавчих обмежень свободи історичних дискусій [16, С. 118—158], «Історичний маніфест» (2014) Джо Гудді і Девіда Армїтеджа, просякнутий пафосом повернення історії точки відліку в довгостроковому соціальному плануванні². Показово також, що нещодавно в одному зі згаданих вище польських часописів републіковано програмну статтю трьох відомих американських істориків із закликом про потребу історії, яка відкрито й свідомо ангажується в публічні дискусії та політичні конфлікти, підтримує будування ліпшого майбутнього [17, С. 289—299].

Нижче спробуємо проаналізувати найбільш важливі та цікаві, на мою думку, дослідницькі підходи, запропоновані польськими істориками, в аспекті відповідей професійного історіописання на те, як відновити суттєво втрачений зв'язок із суспільством і бути корисним для нього. Зосередимось на трьох ключових способах реагування на цю проблему. Звичайно ж, наведена нижче типологізація, як і будь-яка інша, — умовна, і відповідальність за свавільне долучення вчених до певного «напрямку» лежить тільки на авторові.

За афірмативну історію

«Академічна» («модерністська», «інституційна», «конвенційна») історіографія, яка до сьогодні домінує у просторі історичної науки, спирається на ідею про пізнавальну, а не прикладну / утилітарну мотивацію дослідника. Її сенс незмінний з ХІХ ст.: історик повинен фіксувати й пояснювати минуле, але він не повинен свідомо ставати на чийсь сторону в минулому заради сучасного і майбутнього, заради навіть високої мети. Іншими словами, це «історія заради історії», пишучи яку, історик має переслідувати тільки пізнавальні цілі, ставити на меті пізнання, однак він не повинен дбати про те, як його тексти можуть слугувати суспільству. Водночас, така стратегія не заперечує, що історіографія може, незалежно від індивідуальних спонукань історика, чи-

¹ Варто додати, що базові категорії книги — «історичне минуле» та «практичне минуле» — Х. Вайт запозичив у британського філософа Майкла Оукшота, надавши їм дещо іншого значення [14, С. ХІІІ—ХІV, 42, 98—99].

² Див. статті Войцеха Вжосека, Томаша Фальковського, Якуба Муховського у часописі *Historyka: Studia Metodologiczne* (2017, № 47) та ін.

нити вплив на соціальне життя (адже нарація історика, як і будь-яка інша нарація, має аудиторію).

Однією із можливих альтернатив академічній історії є історія афірмативна. Якщо спиратись на буквальный сенс поняття «афірмативність» (від лат. *affirmativus* — утверджувальний), то під афірмативною історією варто розуміти історіописання, позначене свідомим прагненням автора за допомогою історичного тексту вплинути на соціальне життя. У польському випадку ця стратегія розробляється чи неявно присутня у текстах деяких істориків історіографії та методологів історії, ідеї яких спробуємо проаналізувати нижче.

На думку спостерігачів [3, С. 42; 4, С. 27; 18, С. 10], власне «польську» ревізію усталених, суто академічних уявлень про соціальну роль історичної науки започаткувала 2006 р. Ева Доманська своєю книгою про «неконвенційні історії» [19]. Вихідним пунктом її концептуального бачення «неконвенційних історій» є їх розгляд як компоненти «нової гуманістики». Остання постає як спектр дисциплін і підходів у гуманітарному знанні, які покликані «переписати» традиційне бачення світу з його підтримкою європейських уявлень і моделей знання. Ця парадигма має «емансипаторський, інтервенційний та часто повстанський характер», «характеризується інструментальним підходом до практики науки, її політизацією, врахуванням її статусу в категоріях взаємин знання і влади, заангажованістю дослідника, ідеологічною спрямованістю на участь у соціальних змінах і боротьбу за справедливість, на демаскування практик влади» [20, С. 23]. Е. Доманська підкреслює, що для «нової гуманістики» важливою є не стільки епістемологічна переконливість знання, скільки його практична придатність до здійснення проєктів руйнування усіляких форм утисків [20, С. 23]. Отже, «за визначенням не йдеться ані про позитивістично зрозумілу об'єктивність у гуманітарних дослідженнях, ані про нейтральність дослідника, ані про пошук істини як дослідницької мети» [20, С. 25]. Відповідно до думки Е. Доманської, «неконвенційні історії» описують досвід різноманітних груп пригноблених і виключених (етнічних, сексуальних меншин, «підлеглих класів», неповносправних та ін.) й цілеспрямовано обстоюють їхню суб'єктивність. Описуючи упосліджених, вони прямо втручаються в перебіг суспільно-політичного життя, розглядаючи історіописання як «форму боротьби з різними формами утиску» [19, С. 54—55].

З початку 2010-х років Е. Доманська дещо коригує свої дослідницькі уподобання, перенівши увагу, по-перше, на обстоювання загальнолюдських цінностей (а не цінностей пригноблених груп) як прикладну мету гуманістики й історичної науки зокрема, шукаючи інспірацію у французькому екзистенціалізмі (це відображено і в назві її наступної праці) [21, С. 11]. Для неї тепер вже постає проблема «надання рефлексії про історію аспекту пошуку мудрості» [21, С. 11], «показування можливості творення і зміцнення почуття людської спільності, <...> зміцнення прагнення бути людиною» [21, С. 189], «приспосованої до реалій сучасного світу науки про життя разом» [21, С. 190]. По-друге, вона, як здається, вже відверто не схвалює релятивізму постмодерніст-

ської історіографії та «нової гуманістики». Зокрема, наголошує, що значення історичної науки як резервуара знання «для виживання особистості і спільнот [полягає в тому], що історія з одного боку трактує зміни, а з іншого — показує незмінність, і як така одночасно може давати і надію (сьогодні є так, проте завтра може бути інакше), і почуття безпеки (*існують універсальна правда і цінності* (курсив мій — В. Я.), і це дає змогу планувати майбутнє)» [21, С. 12]. По-третє, з того часу і до сьогодні під впливом чергового повороту у західній гуманістиці Е. Доманська вибудовує і пропагує цінність нової парадигми, яка перебуває в стані творення і містить низку тенденцій, підходів і перспектив, які окреслюються як «не/постантропоцентрична гуманістика», «постгуманістика», «екологічна гуманістика», «біогуманістика». Для цієї парадигми є характерним вихід на позалюдський рівень аналізу, інтерес до позалюдських виявів існування на нашій планеті (тварини, рослини, неживі предмети). Зокрема, вона бачить у ній можливість «зробити нашу дослідницьку роботу частиною орієнтованої на майбутнє гуманістики, яка відновлює почуття безпеки і підтримує міжособистісні й міжвидові зв'язки, довіру і повагу до інших людей та інших форм життя (етика турботи, етика солідарності, етика поваги і взаємності), гармонію з природою, зрештою ідею суспільного життя, що розуміється в термінах колективу людських і нелюдських суб'єктів» [20, С. 32]. Цікаво, що цінність такої переорієнтації для неї полягає не стільки в площині нових можливостей пізнання, скільки у підвищенні суспільного значення наукового знання. Вона, як і раніше, оголошує себе «прибічницею емансипаторської гуманістики» і відповідної історіографії («рятівної історії», «історії в інтересах людства», «історії з потенціалом / афірмативної історії, націленої на майбутнє») [2, С. 217—221, 225].

У такій категоричній прихильності Е. Доманської до афірмативної позиції бачимо суперечність. На нашу думку, афірмативне знання *a priori* обмежене певною соціальною перспективою. Тому немає підстав для досягнення «універсальної правди» — правда афірмативної історіографії є завжди чиеюь правдою³.

До прикладів афірмативної історії маємо підстави зараховувати пропозиції представниці люблінського середовища теоретиків історіографії Еви Сольської. Прикметною рисою цього кола науковців (епістемологічні підходи якого розділяють і деякі фахівці з інших осередків) є розуміння історичного знання як елементу культурного ландшафту, що спирається на переконання в його ідеологічній і культурній зумовленості. Тому історики повинні бути зацікавленими у вивченні різноманітних історичних репрезентацій, а не

³ До сказаного варто додати, що постгуманістика в Польщі поки що існує переважно як своєрідна декларація намірів, мало втілена в спеціальні студії. Серед найбільших її досягнень назвемо цикл статей у спеціальному випуску часопису *Historyka*, присвяченому обговоренню її концептуальних, меншою мірою — конкретних питань (див.: *Historyka: Studia Metodologiczne: Historia w Kontekście Posthumanistyki*. 2015. № 45), а також одну із останніх праць Е. Доманської [22].

тільки втілених в академічне (наукове) письмо, і кожна з них має свою вагу та значення [9, С. 9—10; 18, С. 10].

Наукові інтереси Еви Сольської зосереджені на «студіях університету» і загалом наукової культури в сучасному світі [23, 24]. Одна з провідних ідей її досліджень — необхідність повернути в науку просвітницький ідеал практичної цінності знання. Якщо ж говорити про власне історичне знання, то себе дослідниця позиціонує як прибічницю тих трендів в історичній рефлексії, які дають підстави «упрактичнити історію» [24, С. 130]. Зокрема, стосовно зв'язку історіографії з практичним життям вона бачить дві найпоширеніші позиції, які варто, на її думку, переглянути: 1) «позитивістсько-ранкеанську», якій властиве прагнення бути вільним від цінностей; 2) «наративістську», згідно з якою історик «повинен бути в суспільстві в амплу інформатора, репортера», повсякчас готового до «ревізії усталених ідеалізацій» і «демаскування шахрайства, що його чинить з історією влада» [24, С. 130—131]. Натомість Е. Сольська пропонує третій шлях, який спирається на ідею «аксіологічної рефлексії» дослідника (тобто прихильності його до певних цінностей). Йдеться про «діалектику лоялізму й нонконформізму в суспільному сенсі, традиційно окреслювану як прихильність ліберальній демократії» [24, С. 131]. Така діалектика, на думку Е. Сольської, має увиразнюватись у «лоялізмі дослідника» («дотриманні політичної коректності», «корпоративному лоялізмі» — не протидії конвенціям свого дослідницького середовища, але й наявності можливості змінити ці конвенції) і «нонконформізмі дослідника», який мав би полягати «у чомусь зворотньому, у тому, що назагал можемо називати ревізіоністським та/або альтернативним дискурсом», що «найбільш уже виявилось в історії неконвенційній» [24, С. 132—133].

Отже, йдеться про орієнтування історика на гармонію між цінностями, які в реальній його праці часто конфліктують між собою, і які дослідниця підсумовує «короткою формулою»: «патріотизм — безсторонність — прагнення до правди» [24, С. 133, 136]. Проте Е. Сольська не дає відповіді на питання: як «на практиці» реалізувати такий свого роду імператив? Адже насправді його набагато легше виголосити, ніж дотримуватись (а в абсолютній формі і зовсім неможливо реалізувати), хоча сама його ідея є безперечно слушною в сенсі певного ідеалу науковості.

Нова філософія взаємин із суспільством?

Одним зі способів набуття більшої ваги наукової історії у сучасному суспільстві видається побудова відкритих партнерських взаємин професійних істориків із «споживачами» історії. Насамперед йдеться про перебудову способів комунікації із суспільством, а не про пошук нових смислів і форм письма в історичному наративі, як у випадку з афірмативною історією.

Зокрема, лодзький історик Анна Бжезінська бачить проблему кризи історіографії у відсутності належного порозуміння поміж ученими та їхньою

аудиторією, маючи на увазі, насамперед, «мовний бар'єр, колапс читацької аудиторії, повільну колонізацію науковцями нового медіапростору» [3, С. 43]. Натомість «аби вижити, наука мусить бути в інтеракції з суспільством», насамперед опанувати нові медіа [3, С. 43—44]. Принципово має змінитись і філософія історичного цеху в керунку більшої чутливості до інтересів, запитів, потреб соціального простору, який його оточує: «Може історик, який мислить себе в ролі диригента, повинен перейти до ролі слухача? Чи хоча б усвідомити, що основою професії диригента є вміння слухати?» [3, С. 56].

У роздумах над проблемою соціальної ролі історії краківський науковець Якуб Муховський схиляється до пропозицій низки західних істориків і філософів, яких об'єднує критичне ставлення до «академічного / авторитетного» знання та бажання подолати його елітарний характер. Обговорюючи найновіші пропозиції світової історіографії з цих питань, він підтримує тези аргентинської дослідниці Марії Інес Ля Греки та фінського історика Калле Піглайна, які вважають, що заради підвищення соціального потенціалу та соціальної ефективності історіографії варто відмовитись від ієрархічного порядку взаємин поміж самими дослідниками та патерналістського — поміж дослідниками й суспільством (перші «постачають» іншим «правдиві знання»). Такі відносини з асиметричних повинні перетворитись на симетричні. Для цього, на його погляд, потрібно випрацювати щось на кшталт «контрактів» / «пактів» між авторами історичних праць та їхніми читачами, які б відкривали перспективу для відкритого обговорення текстів, і, разом з тим, давали зрозуміти їхній сенс, який мав на увазі власне історик. Щоправда, конкретніший зміст таких угод не роз'яснено, і на них, на погляд Я. Муховського, надалі має зосереджуватися теоретична думка істориків [4, С. 36—37]. Наскільки такі пропозиції є реалістичними і продуктивними — покаже майбутнє.

Польські історики торують й іншу дорогу до реципієнтів (а одночасно й до творців) історії. Вона відкривається завдяки сучасній цифровій революції та розвитку *digital history*. Теоретично найбільш плідним тут є люблінський історик Анджей Радомський, який активно розробляє проблематику цифрової гуманістики і, зокрема, її історіографічного компонента — цифрової історії / «історіографії 2.0», тобто історіографії, яка твориться у віртуальному просторі [25; 26; 27, С. 125—132]. В останніх своїх працях він підкреслює, що цифрова гуманістика «інтегрує всі нові тренди» сучасної гуманістики, зокрема й «заангажовану гуманістику, яка працює на певні соціальні зміни» [27, С. 130]. Головними перевагами «історіографії 2.0» він бачить відсутність різкої межі між звичайними людьми і професійними істориками, «такий підхід використовує потенціал колективної інтелігенції і має партнерський характер», адже в мережі «кожен може стати істориком», «бути задіяним у вироблення ставлення до інших — узагальнювати, коментувати, бути учасником спільних дослідницьких проєктів», роблячи це «із загального переконання: ніхто не знає всього, кожен знає тільки щось» [26, С. 135]. «Історіографія 2.0» створює нові можливості й для професійних істориків — «робить

динамічнішою їхню творчість, а також дає можливість дізнатись, як її оцінює і на що очікує широка публіка» [26, С. 139—140]. Важливою видається відкрита декларація автором того, що вона «резиґнує з пошуку якоїсь єдиної правди» [26, С. 179—180] та про те, що у такій історії «меншу роль відіграють пізнавальні цілі» [26, С. 180]. Водночас А. Радомський визнає, що «історіографія 2.0» здійснює «частково інші соціальні функції: значна її частина (комп'ютерні ігри, цифрові візуалізації, мультимедіа чи фільми) належать до складників нової галузі діяльності — індустрії розваг»⁴ [26, С. 139].

Поза сумнівом, «цифрова історія» підвищує соціальну корисність історіографії через підважування усталених ієрархій у корпорації істориків і руйнування мурів поміж ученим світом і суспільством, через радикальне розширення (за допомогою цифрового інструментарію) кількості (питання про якість / компетентність залишаємо за дужками) творців / співтворців і споживачів історичної інформації. Проте, цей новий тренд може містити й загрози для історіографії та суспільства, адже цифровий простір послаблює імунітет від різноманітних маніпуляцій із минулим для зацікавлених у них сил. Зрештою, такі перспективи (як і потенційні «рифи») відкриваються і через відносно новий для власне польських теренів «напрямок», знаний у світі як *public history*.

Освоєння «публічною історією» історіографічного простору Польщі розпочалося наприкінці 2000-х років. Відтоді опубліковано низку спеціальних досліджень і узагальнень з її проблематики, почала формуватись інфраструктура. Тут вкажемо на головні аспекти, обговорювані у польських наукових колах з приводу цієї історичної дисципліни (хоча можливі й інші підходи щодо її дисциплінарного статусу — субдисципліни, потенційної дисципліни / субдисципліни, міждисциплінарного напряму, професії).

По-перше, це її визначення і навіть вербальне представлення. На сьогодні серед польських істориків, як і серед їхніх колег у інших історіографіях, не існує ані загальноновизнаного розуміння сутності дисципліни, ані консенсусу щодо її назви. Крім терміна «публічна історія», в історичній дидактиці та дослідницьких текстах застосовують такі: «історія в популярній версії», «прикладна історія», «історія в публічному просторі» [5, С. 25—41; 29, С. 143—164; 30—32]. Серед польських колег триває обговорення ідентичності «публічної історії». Зокрема, один із головних її промоторів Роберт Траба виразно вказує на обшир її предмету: аудіовізуальна та візуальна історія; мультимедійна, віртуальна й інтерактивна історія (різні форми, подані в мережі — від історичних порталів до віртуальних історичних музеїв і комп'ютерних ігор); перформативна історія (групи історичних реконструкторів, історичні інсталяції, сценічний театр) [29, С. 154]. Водночас автор і редактор кількох важливих студій Йоанна Войдон популяризує «гнучкіше» визначення, що належить американській дослідниці Барбарі Франко, яка пропонує вважати

⁴ Популяризацією цифрової культури, гуманістики та історії займається ґроно молодих дослідників, насамперед варшавський історик Марцін Вільковський [6, 28].

«публічною історією» «історію для людей, через людей, з людьми і про людей» [5, С. 30; 31, С. 12; 32, С. 7]. До зазначеного варто додати, що в останніх польських публікаціях з тематики «публічної історії» в її предметну сферу внесено проблематику історичної пам'яті та історичної політики [31, С. 30—39, 80—105; 32, С. 7, 15—49], яка не входить до «реєстрів» *public history* у США, Великій Британії, Німеччині, де ця дисципліна зосереджена саме на суспільному, а не політичному просторі [33, С. 426].

Обговорюється також питання про її наукову і суспільну значимість, переваги «публічної історії», обмеження і недоліки. На думку Р. Траби, актуальність у ній зумовлена потребою професійної відповіді на сучасну багатоманітну присутність історії в неакадемічній сфері, а також культурну ситуацію, за якої з вербальною (писемною, мовною) культурою, що звертається до розуму, конкурує візуальна, яка апелює до емоцій [29, С. 144, 147]. По-друге, йдеться про практичне значення «публічної історії», адже фахівці у цій галузі зможуть продукувати інноваційні проекти (наприклад, історія взаємодій, мікроісторія, студії індивідуальних випадків) [29, С. 164], здобуватимуть додаткові компетенції на ринку праці (наприклад, уміння працювати з аматорською аудиторією, володіння низкою соціальних навичок [5, С. 34]. Важливою її перевагою Й. Войдон бачить утвердження з її допомогою більш рівноправних, партнерських відносин між академічною історією й істориками і різними аматорськими / суспільними формами осмислення історії [5, С. 34—35].

Якщо ж говорити про ліміти «публічної історії», то відзначаємо сумнів деяких польських істориків щодо її здатності протидіяти спотворенням і маніпуляціям минулим суспільними акторами, особливо державою, сприяти гармонізації стосунків поміж обома формами творення історії — академічною та суспільною [29, С. 157]. Дехто сумнівається в спрямованості «публічної історії» на декларовані суспільні цілі — заохочувати до підвищення рівня масової історичної свідомості, стояти на перешкоді її примітивізації. На думку Мацея Яновського, для аматорів, залучених до неї, вона «радіше буде черговою розвагою» [34, С. 316—317]. Фактично недостатню сконцентрованість «публічної історії» на власне історії визнають і її теоретики [5, С. 34—35].

Окремий напрям розвитку дискусій навколо «публічної історії» пов'язаний із дослідженням конкретних практик публічного використання історії. Серед усіх форм «публічної історії», які до неї зараховують теоретики, найбільшу увагу польських фахівців прикуто до питань історичної пам'яті та політики пам'яті⁵, візуальної історії [36, С. 18—19], музеології та історичного музейництва [36, С. 18], усної історії [36, С. 10—11].

Отже, «публічна історія» на теренах польської історичної думки, як зрештою і на інтернаціональному форумі, ще перебуває у стані, так би мовити,

⁵ Див. відповідні розділи й фрагменти у працях, де вміщено стислий огляд сучасного стану досліджень феноменів історичної пам'яті та політики пам'яті (історичної політики), здійснюваних польськими істориками, і подано основну бібліографію [31, С. 30—39, 80—105; 32, С. 15—49; 35, С. 61—71].

«нульової гравітації». Головна інтрига полягає в її дисциплінарному багатоголоссі, в одночасному входженні до предметної галузі й теоретичного осягнення суспільних практик, занурених у минуле, і в аналізуванні того, як безпосередньо здійснюються власне ці практики, й дослідження способів бути «публічним істориком» для професійних істориків та аматорів. Як і в інших країнах, «публічною історією» в Польщі також називають практичну участь / співучасть істориків та неісториків у публічній репрезентації минулого, тобто фактично не дослідницьку, а позадослідницьку діяльність, яка триває поза межами кабінету вченого чи студентської аудиторії, тоді її можна розглядати як професію в соціологічному значенні поняття. Ймовірно, що саме через свою концептуальну невизначеність вона все ще не стала визнаною матрицею для низки плідних напрямів польської історіографії, фахівці яких переважно себе з нею не ідентифікують (зокрема, тих же візуальної та пам'яттевої історій, усної історії).

Наскільки нам відомо, в польській історіографії допоки не відрефлектовано засадниче теоретичне питання *public history*: кого варто вважати «публічним істориком»? У цій країні, як і в багатьох інших, ними вважають не тільки власне «публічних істориків», а саме тих, хто професійно досліджує проблеми «публічної історії», пишучи тексти, і істориків-«практиків», які «працюють з минулим» виключно в публічному просторі, й роблять це у тісній взаємодії з аматорами і задля широкого загалу. Йдеться також і переважно про активних у громадсько-політичному житті і на медіамайданчиках академічних істориків, а інколи й представників інших гуманітарних і суспільних наук — авторів резонансних історичних праць, для яких публічна сфера є своєрідним «додатком» до професійної діяльності в робочому кабінеті та студентській аудиторії. Активність як перших, так і других мала б бути за визначенням предметом теоретичного інтересу «публічної історії», якого, повторимося, допоки не помітно. Фактор власне публічних істориків «в широкому сенсі» як ініціаторів чи учасників гучних історичних дебатів все ж обговорюється, проте не так жваво, як сам перебіг полеміки, і мова здебільшого йде не про суб'єктів, а про об'єкти таких дискусій — історичні події та явища, які інтерпретують, та їх сприйняття сучасним польським суспільством і політикумом. Така «рецепція» публічних дебатів про польське минуле кількісно та якісно доволі значима, для найпомітніших із них (зокрема «про ПНР», «про Єдвабне», «про історичну політику», «про проклятих вояків») вона здійснена у різних опціях: формі антологій найважливіших текстів учасників дискусій, аналітичних праць відомих істориків і публічних інтелектуалів із рефлексіями про них тощо⁶.

Загалом залучення фахівців до публічних диспутів про минуле сприймають схвально. Та й активність у них різних акторів (фахових істориків, аматорів, інституцій) доволі висока. Наприклад, польський Інститут національної

⁶ Узагальнювальні праці на тему польських публічних дебатів про складні питання власного минулого, які можна розглядати як вступ до їх більш спеціального вивчення [32, С. 15—49; 37, С. 169—182; 38, С. 201—211; 39, С. 33—57; 40].

пам'яті розглядають як одну з найдинамічніших у світі інституцій, що займається *public history* [31, С. 102]. Водночас деякі представники професійної гільдії до перебування своїх колег у вирі національних «боїв за історію» ставляться із застереженням, наголошуючи, що, потрапляючи у публічний простір, історик зобов'язаний не відступати від стандартів професійної етики. Натомість, як зауважує Марек Вежбіцький, значна частина публічних істориків мають на меті не проголошені наукові, а позанаукові, подекуди виразно корисливі мотиви. Одні перебувають у гонитві за визнанням, популярністю, а то й інфікуються «зірковою хворобою». Інші, інспіровані своєрідним ідеологічним «сказом», розглядають свою діяльність як виконання якоїсь суспільно важливої місії. За словами М. Вежбіцького, останні заради досягнення своїх цілей, які вважають шляхетними, допускають руйнування правил ремесла, норм професійної та навіть загальнолюдської етики. «Коли автор говорить про те, що мета — “розбудити сумління” — виправдовує методи, то я не можу погодитися з цим. <...> Мені здається, що засади професії цілком зрозумілі, і якщо хтось бреше, то, незалежно від його мети він заслуговує на критику» [2, С. 322]. Мова не тільки про перманентно критиковану багатьма професійними істориками героїчно-мартирологічну версію національної історії. Деякі польські колеги вважають виявом одновимірної, ідеологізованої історії й діяльність публічних істориків, спрямовану на викриття і демонтаж національної мегаломанії (наприклад, автора резонансних праць про антиєврейське насильство у військовій і повоєнній Польщі Яна Томаша Гросса).

Дещо інакше від описаного ригористично академічного виглядає підхід лодзького історика історіографії Рафала Стобецького. На прикладі кількох польських публічних істориків (Яна Сиви, Анджея Ледера, Пьотра Зиховіча), чії праці переважно неприхильно зустрінуті фаховим середовищем через їхній затятий ревізійнізм (який, на думку критиків, не спирався на належне застосування професійного інструментарію), він показує значущість такої позиції як для науковців-істориків, так і для широкого загалу. Зокрема, на його думку, «історичний ревізійнізм робить історію живим місцем суперечки, що виходить за межі спеціалізованих диспутів академіків, намагаючись повернути історію на належне їй місце в публічних дебатах. Він перешкоджає образу минулого перетворитись на набір непотрібних нічних дрібничок, запечатаних символів, ритуальних дій, повторюваних із нагоди святкування чергових історичних ювілеїв» [41, С. 35]. Тобто йдеться про підтримку більшої інтенсивності дискусій про минуле в публічному просторі, навіть якщо ініціатори цих історичних збурень у чомусь не праві. Р. Стобецькому близька позиція тих «істориків-еретиків», які «спускаються з вигідних веж зі слонової кістки» і «виразно позначають своє місце в суспільному житті (а не лише експонують пізнавальні цілі)», «проблематизують усталені ортодоксії і домагаються змін в ім'я майбутнього» [41, С. 37].

За академічну історію

Як показано вище, над проблемою соціальної ролі історіографії у Польщі розмірковують переважно історики та теоретики історіографії. Натомість значну частину професійного цеху ніби й не надто цікавлять такі, як і решта інших «теоретичних» проблем. Як проникливо зауважила Анна Бжезінська, у затвердженому в березні 2021 р. «Етичному кодексі» Польського історичного товариства немає жодного слова про діалог істориків із суспільством, хоча ухвалення самого кодексу мотивується «турботою про соціальну довіру до історії як науки» [3, С. 54].

Проте й серед традиційних академічних істориків відзначаємо невдоволення безпорадністю історіографії перед суспільними викликами. Ті з них, хто усвідомлює необхідність змін і висловлюється на такі теми, намагаються шукати нові перспективи взаємодії із суспільством у контексті звичної пізнавальної моделі своєї науки.

Серед таких значимою постаттю є Марцін Куля — учений, відомий не тільки своїми численними дослідженнями з соціальної історії країн Латинської Америки та Польщі, а й як автор низки праць щодо присутності історії в суспільному житті, знаний публічний історик. Його певною мірою підсумкова праця «Короткий звіт про використання історії» (видана двічі — 2004 і 2020 р., друге видання без змін і доповнень) надає читачеві величезну кількість інформації про різноманітні зв'язки історії (і як залишків минулого, і як історичних репрезентацій) із сучасністю. Для цієї статті особливо важливі роздуми М. Кулі про те, в який спосіб історіографія може посилити свою присутність у сучасні та знизити ризики соціального забуття.

Своє дослідницьке кредо варшавський історик проголошує як «віру не тільки у позитивістичну візію науки», тобто у здатність історіографії до фактографічно точного знання, але й «у вартість цікавої, мудрої рефлексії», тобто необхідність для історика виходити поза «базовий» аналітичний рівень, і шукати «високого» синтетичного [42, С. 9]. Головний закид М. Кулі до академічної історіографії, як здається, полягає в її вузькій орієнтації на фактографію, за якою історики не хочуть бачити тривалих глибинних тенденцій. Це перешкоджає їм продукувати знання, яке б не тільки зазірало в минуле, а й відкривало можливості для його застосування тепер і для проектування майбутнього. На його думку, історія могла б себе «виправдати перед суспільством», «коли б історик ішов у напрямі виявлення прихованих, у будь-якому разі не для всіх очевидних залежностей, коли б розташовував предмет свого аналізу в довготривалі тенденції чи інші вияви аналізованого явища у різні часи, коли б показував, що поряд із усілякими відмінностями є щось спільне у Великій французькій революції та повстанні “Солідарності” 1980—1981 рр., коли б намагався внести щось нове до нашого загального знання про людину та суспільство, коли би був провідником у колективних зусиллях збагнути людську діяльність, коли б ішов у напрямі синхронічних і діахронічних зіставлень, коли б намагався показати,

що вибрані колись рішення не були єдиними можливими, коли б показував, що розмаїті вибори були раціональними в різних ситуаціях, коли б поряд з історією націй займався історією людей і цивілізацій, коли б зауважував ширші явища, вказував на тривалі тенденції і повторюваності, котрі існують, хоча історія у власному сенсі не повторюється» [42, С. 447—448]. Клопіт істориків, однак, полягає у тому, що вони «продукують дуже мало загальних ідей, натомість відносять свої тези найчастіше до фактографії певного місця і часу, назагал вузької» [42, С. 448]. Як уважає М. Куля, «суспільні теорії <...> здебільшого виходять з-під пера соціологів, антропологів чи економістів, але не істориків. Історія у таких ситуаціях функціонує як допоміжна наука для дисциплін із “узагальнювальними” амбіціями. Соціологія й антропологія користуються з її доробку так, як будівельник з цегли <...> Прикро, що дуже часто не маємо ширших амбіцій самі, або ж не входимо в симбіози з іншими дисциплінами» [42, С. 448]. Якщо ж не змінити окреслену ситуацію, «якщо не подбати про те, щоб історіографічна творчість розгортала широкі перспективи, то нам загрожуватиме виконання другорядних ролей, якщо взагалі не маргіналізація» [42, С. 449].

На нашу думку, зазначені ідеї М. Кулі перегукуються із посланнями «Історичного маніфесту» Д. Гулді та Д. Армїтеджа, які, своєю чергою, як відзначено критикою, певною мірою пропонують сучасне прочитання ідей Фернана Броделя про виняткове значення в історії довготривалих тенденцій, сформульованих знаменитим французом ще в середині минулого століття. Отже, тема надання історії здатності бути інтелектуальним ресурсом для тривалого соціального прогнозування залишається актуальною.

Як свідчить зокрема назва однієї із книг Кшиштофа Помяна [43], дилему, поставлену сучасною культурною і навіть геополітичною ситуацією — наукова історія чи пам'ять, — відомий польський і французький мислитель, філософ, історик вирішує на користь історії (яку, проте, віддаючи належне фундаментальним між ними відмінностям, не протиставляє кардинально пам'яті, зауважуючи їхні численні зв'язки⁷ [43, С. 185—186]). У цій та інших працях він обстоює тезу про виняткову важливість історичної науки для суспільства та інших наук. Наприклад, у нього знаходимо цікаве твердження на її доказ, яке виглядає оптимістичніше, ніж поширене уявлення про те, що «золотим віком» для історіографії було ХІХ ст. На його погляд, саме в ХХ ст. історія «проникла до царини природничих наук, котрі довго не піддавались її впливам: космологія нині є історією Всесвіту, геологія — історією Землі, еволюціоністська біологія — історією життя, а фізична антропологія — історією гомінізації. Отже, варто запитати, чи врешті-решт не виявиться, що ХХ ст. було, подібно до ХІХ, віком історії, і то на значно вищому рівні?» [43, С. 8].

І все ж, як вказує К. Помян, історія в сьогоденнішому світі загрожена з боку пам'яті та ідеологій. Останні виступають як у формі «урядової історії»,

⁷ Р. Стобецький вважає таке бачення К. Помяном взаємин між колективною пам'яттю і фаховою історіографією близьким до поглядів Жака Ле Гоффа і Поля Рікера [31, С. 31].

так й «історії ревізійної» — «дзеркального відображення урядової» (до такої відносить «феміністичну історію жінок» / «гендерну історію» (ніби не розрізняючи їх), «історію селян», «робітників», «колонізованих спільностей» / «постколоніальну історію») [34, С. 308; 43, С. 198]. На його переконання, єдиною історією, яка претендує на статус науки, є «критична». Її головна особливість — це дистанційованість дослідника від предмета дослідження, а для ближчих епох — від «конфліктів пам'яті», здатність підніматися над ними [8, С. 35—36; 43, С. 198]. «Бути істориком <...> не є чимось вираженим раз і назавжди з отриманням диплома після закінчення вишу. Бути істориком мусить підтверджуватися щоразу власною пізнавальною та моральною поставою: дистанцією до минулого, трактуванням його як предмета дослідження, виключенням отождоженню себе з явищами минулого. <...> Історик повинен залишатися поза конфліктами пам'яті і напрацьовувати власний погляд на те, навколо чого палає, не підлягати тиску ворожих сторін і розуміти, що його становище не відповідає жодній із них» [8, С. 35—36].

У цих заявах К. Помяна не бачимо нічого вкрай новаторського — це типова декларація позиції академічного історика, висловлена в експресивний і переконливий спосіб авторитетним інтелектуалом. Необхідність ціннісної нейтральності як кредо історика наголошували й доволі успішно реалізовували свого часу класики — від Леопольда фон Ранке до Макса Вебера. Здається, що більшість представників цеху донині вважає: історик повинен прагнути бути поза цінностями і сучасними суперечками. Проте значна частина істориків, які рефлексують те, чим займаються, свідомі того, що мало кому (або взагалі нікому, як обґрунтовував ще у «Злиденності історизму» Карл Поппер) це вдається. Імовірно, це і має на увазі К. Помян, з одного боку оптимістично стверджуючи, що історик «*може досягнути*» (курсив мій — В. Я.) рівня свідомого дистанціювання від <...> сучасних і майбутніх конфліктів, який є необхідною умовою критичного, тобто правильного слідування правилам нашої професії» [43, С. 198], з іншого — що «історія — історичне дослідження, історичне письменництво, історичне мислення — невіддільна від конфліктів, які роздирають суспільства, в яких живуть історики, конфліктів, які вони вбачають предметом своїх досліджень» [43, С. 198].

Тільки така, у термінах К. Помяна «критична», історія може відігравати «одну із важливих соціальних ролей», стаючи знаряддям «замирення конфліктів, які на теренах самої пам'яті не можуть бути вирішені» [8, С. 36], «надавати <...> віру в те, що є сфери, в яких можна спробувати раціонально розв'язати конфлікти пам'яті, або принаймні довести їх до такого стану, щоб позначити області, стосовно яких немає консенсусу, та інші — стосовно яких ми можемо досягнути згоди» [34, С. 309]. У цьому він бачить посилення демократії у буквальному, інституційному сенсі, і ширше — зміцнення ліберальних цінностей, які становлять моральну підвалину демократичних режимів [34, С. 309]. Про значення «класичної», в його термінах, історіографії для збереження демократії говорить і інший відомий польський учений, лідер

жешувського кола істориків історіографії Єжи Матерніцький: вона «служить демократії <...> Якщо ослабне, втратить значення, то відкриється поле для різноманітних маніпуляцій і дурниць. Така історія буде служити будь-кому без жодних обмежень» [34, С. 306].

Цікаво, що пафос цих тез «на захист історії» (яких і у західній історіографії лунало чимало через небезпеки, які бачили історики у постмодерністській атаці на усталені норми професії [44—46]) контрастує з «ранніми» ідеями згаданого вже А. Радомського, які він розвивав, поки не захопився новою пасією — цифровою гуманістикою [13, С. 94]. Знаходячись, як бачимо з його текстів початку 2000-х років, під помітним впливом постмодерністського тренду, люблінський методолог обґрунтовував тезу про суголосність саме постмодерністської, принципово релятивістської історичної культури й історіографії з її ідеєю про відсутність істини у власному сенсі, реальним потребам і очікуванням західних ліберальних демократій [25, С. 10; 47, С. 204]. З тодішньої перспективи А. Радомського «модерністській історіографії <...>, з її прагненням, наприклад, до реалізму чи якоїсь правди про історію, <...> буде вельми важко порозумітись із мешканцями постновочасного дому» [47, С. 203]. Натомість ішлося про те, що лише постмодерністська історіографія, з її «багатовимірністю», здатна бути чутливою до стану історичної свідомості окремого індивідуума і кожної з груп плюралістично організованого суспільства, відкритою й толерантною до їхніх власних історій [47, С. 193, 204—205]. Щоправда, характерних конкретних прикладів такої історіографії А. Радомський не наводив, говорячи про неї як про проект.

До прибічників насамперед пізнавальної моделі професійного історіописання зараховуємо одного з найплідніших польських істориків історіографії останніх десятиліть Яна Поморського, для якого історіографія є академічною наукою, а спільна турбота істориків про її академічний статус повинна містити думку про те, що вона визначається своєю суспільною місією, здатністю бути дороговказом для людства [48, С. 10—14]. Для позначення тих видатних істориків, які здатні не тільки розповідати про минуле, а й підніматися над ним, передавати його досвід сучасникам, він застосовує термін *homo metahistoricus*. Наприклад, на його думку, значною мірою авторитет книг одного з таких — Тімоті Снайдера, зумовлений тим, що історія пишеться знаним американським дослідником «власне для того, щоб зрозуміти і пояснити сучасність» [48, С. 391]. Справжнім викликом, який стоїть перед нинішнім поколінням польських істориків, Я. Поморський вважає «навчити співвітчизників розумінню шляху, який ми пройшли разом, щоб опинитися там, де ми знаходимося сьогодні, перед викликами, які сучасний світ ставить перед нами. І як навчити поляків <...> активного ставлення до дійсності, що виникає з підпертого історичним знанням переконання, що зміни взагалі можливі (як не раз у нашій історії було на практиці, включаючи повалення комунізму без насильства, здійснення мирної революції, яка безповоротно змінила історію ХХ століття), що ми нашою повсякденною діяльністю творимо історію, а

ефективність у реалізації проектів, як індивідуальних, так і соціальних, залежить від того, який суспільний капітал <...> нам вдається витворити / вибудувати і заангажувати в заданий проєкт» [49, С. 31].

На мою думку, Я. Поморський не відкриває якогось принципово нового суспільного призначення для історіографії. По суті, він говорить про акцентування її, віднайдені ще в античності, функції бути *magistra vitae*, давати індивідуумам, спільнотам, людству загалом історичний досвід для вирішення проблем сучасності і планування майбутнього. Проте безумовно цінним є перенаголошування цієї ролі, пов'язування її з фундаментальними завданнями історіографії, акцентуванні на компліментарності (а не, як часто вважають, контраверсійності) між компетентністю істориків та їхнім зв'язком із сучасністю.

Підіб'ємо підсумки. Частина спільноти істориків Польщі останніми десятиліттями все наполегливіше розмірковує над тим, як професійній історії, яка стає все менш потрібною суспільству, відновити втрачені позиції та зберегти те місце в інтелектуальному й суспільному житті країни, яке вона посідала в досучасну епоху. Щоб підвищити суспільну довіру до свого фаху, польські історики зголошуються до шукання способів зробити історичне знання більш значимим для сучасності та майбутнього, розв'язання злободенних проблем, суспільного поступу. Усе частіше пропонується або пряма ідейна підтримка певних соціальних груп, процесів чи явищ (афірмативна історія), або тісніша взаємодія істориків із аматорами й ентузіастами історії та альянс між професійним і неакадемічними способами подання минулого («цифрова історія», «публічна історія»), або ж активніше застосування пізнавальних ресурсів, закладених у фаховому історичному знанні (традиційна академічна історіографія).

Серед польських істориків, які ототожнюють себе з традиційним академічним історіописанням, існує виразне усвідомлення ризиків суспільного ангажування історіографії. Йдеться про те, щоб у бажанні знайти порозуміння із сучасними інтересами (не кажучи вже про поточну політичну кон'юнктуру) не втратити, а зберегти й підтримувати основні професійні імперативи як пізнавального, так і морального гатунку. Фундаментальний із таких видається прагненням до пізнання та трансляції історичної правди. У цьому сенсі польські «альтернативні» («неконвенційні») підходи до історичної нарації, з їхнім наголосом на культурній зумовленості і багатоманітності історичних репрезентацій, відсутності пієтету до традиційного академічного історіописання, в певних їхніх виявах (афірмативна, «цифрова історія», «публічна історія») відзначаються більше чи менше виразною відмовою від концепції єдиної істини, натомість ставлять наголос на соціальній придатності, прикладних функціях історичного знання і пропонують «інклюзивну» історію, зіперту на потенціал аматорів, як альтернативу «ексклюзивній», суто академічній. Так чи інакше, але питання про те, яким чином видозмінити професійну історіографію, щоб надати їй нових значень як чинника соціального розвитку, залишається на часі. Наприклад, як показують пропозиції щодо тем

і напрямів, які мають бути обговорені на майбутньому ХХІ Загальному з'їзді польських істориків у Білостоку у вересні 2024 р., воно буде серед ключових, що перебуватимуть на конференційному столі [50].

Вважаємо, що й українським історикам не завадить знайомитися з досвідом інших історіографій у сенсі долання все ще міцних упереджень щодо взаємин академічної історії із широкою громадськістю. Можна продовжувати розглядати себе як «касту просвітлених», які відсторонено споглядають тлінний світ, вперто ігнорувати непрофесійну аудиторію, зарозуміло не помічати думку «профанів» про нашу професію, і взагалі триматись подалі від «неосвіченого демосу». А можна дослухатись до заклику Джонатана Ціммермана із Пенсільванського університету: «Історики, ви потрібні громадськості! Але й вам також потрібна громадськість. Не відвертайся від неї, як багатьох із нас навчили робити. Робота, на якій заощаджуєте, може вам дати ваших студентів. Або стати вашою власною»⁸ [51, С. 4]. Проте, в будь-якому разі не буде зайвим пам'ятати про різницю між поняттями «публічний історик» і «публічний інтелектуал», і мати на оці, як здається, досить очевидну істину — репутація історика, звертається він чи не звертається до широкої аудиторії, тримається на якості його текстів та історичної аналітики, а не на активності в медіа чи здатності бути переконливим на публічних майданчиках.

Статтю підготовлено за підтримки дослідницького гранту Вишеградського фонду. Автор щиро дякує першим читачам цього тексту — професору Леоніду Зашикільняку та професору Віталію Тельваку за пропозиції, які спонукали внести відповідні корективи.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Pomorski, Ya. Welyka zmina: Istoriia pered vyklykamy... Poslannia XX Zahalnoho z'izdu polskykh istorykiv do istorykiv Tsentralno-Skhidnoi Yevropy. *Ukrainian Historical Journal*, 2020, 1: 19-30 [in Ukrainian].
[Поморський Я. Велика зміна: Історія перед викликами... Послання ХХ Загального з'їзду польських істориків до істориків Центрально-Східної Європи. *Український історичний журнал*. 2020. № 1. С. 19—30].
2. Klio na wolności. Historiografia dziejów najnowszych w Polsce po 1989 r. Lublin, 2016. [in Polish].
3. Brzezińska, A. Historyk profesjonalista i społeczeństwo. O potrzebie słuchania. *Historyka: studia metodologiczne*, 2021, 51: 41-61 [in Polish].
4. Muchowski, J. Społeczna rola historii: Maria Ines LaGreca, Kalle Pihlainen i Jacques Rancière. *Historyka: studia metodologiczne*, 2021, 51: 25-39 [in Polish].
5. Wojdon, J. Public history, czyli historia w przestrzeni publicznej. *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 2015, 34 (3): 25-41 [in Polish].
6. Wilkowski, M. Wprowadzenie do historii cyfrowej. Gdańsk, 2013 [in Polish].

⁸ Останніми роками спостерігаємо справжній вибух активності деяких професійних істориків у публічному просторі України, викликаний насамперед, як здається, потребами у протистоянні агресивній російській імперській історичній ідеології. Розпочато також реалізацію ініціатив у царині *public history*.

7. Szpociński, A. Współczesna kultura historyczna. *Kultura Współczesna*, 2010, 1 (63): 9-17 [in Polish].
8. Pomian, K. Historia — dziś. In: *Historia — dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*. Kraków, 2014, pp. 19-36 [in Polish].
9. *Historia w kulturze ponowoczesnej. Koncepcje — metody — perspektywy badawcze*. Kraków, 2017 [in Polish].
10. Zamorski, K. Czy dzisiaj historia est nauką użyteczną? In: *Między nauką a sztuką: Wokół problemów współczesnej historii*. Lublin, 2017, pp. 227-236 [in Polish].
11. Stobiecki, R. Wypełniając «Kwestionariusz do oceny rocznej pracowników naukowo-dydaktycznych...» Kilka uwag na temat stanu polskiej humanistyki, ze szczególnym uwzględnieniem historii. URL: <https://ohistorie.eu/2021/05/23/wypelniajac-kwestionariusz-do-oceny-rocznej-pracownikow-naukowo-dydaktycznych-kilka-uwag-na-temat-stanu-polskiej-humanistyki-ze-szczegolnym-uwzglednieniem-historii/> (Last accessed: 28.06.2022) [in Polish].
12. Społeczny użytek z historii: z Andrzejem Friszke rozmawia Jakub Muchowski. URL: <http://www miesiecznik.znak.com.pl/spoleczny-uzytek-z-historii/> (Last accessed: 28.06.2022) [in Polish].
13. Hayden White w Polsce: fakty, krytyka, recepcja. Kraków, 2019 [in Polish].
14. White, H. *The Practical Past*. Evanston, IL, 2014.
15. White, H. *Przeszłość praktyczna*. Kraków, 2014 [in Polish].
16. 10 lat od Apelu z Blois. Debata akademicka w Instytucie Historii (od 1.10.2019 — Wydział Historii) UAM Poznań 13 listopada 2018 r. *Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne*, 2019, XXXVI (3): 118-158 [in Polish].
17. Kleinberg, E., Scott, J.W., Wilder, G. Tezy o teorii i historii. *Historyka: studia metodologiczne*, 2019, 49: 289-299 [in Polish].
18. Witek, P. Andrzej Wajda jako historyk: Metodologiczne studium z historii wizualnej. Lublin, 2016 [in Polish].
19. Domańska, E. *Historie niekonwencjonalne. Refleksja o przeszłości w nowej humanistyce*. Poznań, 2006 [in Polish].
20. Domańska, E. Luka paradygmatyczna we współczesnej humanistyce. In: *Mody. Teorie i praktyki*. Poznań, 2018, pp. 17-32 [in Polish].
21. Domańska, E. *Historia egzystencjalna. Krytyczne studium narratywizmu i humanistyki zaangażowanej*. Warszawa, 2012 [in Polish].
22. Domańska, E. *Nekros. Wprowadzenie do ontologii martwego ciała*. Warszawa, 2017 [in Polish].
23. Solska, E. *Duch liberalizmu a projekt Europejskiej Przestrzeni Edukacyjnej*. Lublin, 2011 [in Polish].
24. Solska, E. *Czas kultury naukowej*. Lublin, 2019 [in Polish].
25. Radomski, A. *Historiografia a kultura współczesna*. Lublin, 2006 [in Polish].
26. Radomski, A. *Internet — Nauka — Historia*. Lublin, 2012 [in Polish].
27. Stańczak, A. Rozmowa z dr. hab. Andrzejem Radomskim, prof. UMCS w Lublinie. Wywiad przeprowadzony w grudniu 2020 przez Agnieszkę Stańczak: *Cyfrowa humanistyka — nowy nurt w nauce. Kultura i Historia*, 2021, 40 (2): 125-132 [in Polish].
28. Wilkowski, M. *Nowoczesna instytucja kultury w Internecie*. URL: https://instytucje.wilkowski.org/dane/Nowoczesna_instytucja_kultury_w_Internecie.pdf (Last accessed: 28.06.2022) [in Polish].
29. Traba, R. Historia stosowana jako subdyscyplina akademicka. Konteksty i propozycje. In: *Historia — dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*, 2014, pp. 143-164 [in Polish].
30. *Historia w wersji popularnej*. Gdańsk, 2015 [in Polish].

31. Historia w przestrzeni publicznej. Warszawa, 2018 [in Polish].
32. Public History in Poland. New York, 2021.
33. Nauki o cheloveke: istoria distsiplin. Moscow, 2015 [in Russian].
[Науки о человеке: история дисциплин. Москва, 2015].
34. Dyskusje. In: Historia — dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości. Kraków, 2014 [in Polish].
35. Witek, P., Mazur, M., Solska, E. (Eds). Historia w kulturze współczesnej. Niekonwencjonalne podejścia do przeszłości. Lublin, 2011 [in Polish].
36. Wiślicz, T. Nowe tendencje w historiografii polskiej po 1989 roku. Raport diagnostyczny. URL: https://www.academia.edu/40075153/Nowe_tendencje_w_historiografii_polskiej_po_1989_roku_Raport_diagnostyczny (Last accessed: 28.06.2022) [in Polish].
37. Stobiecki, R. Spór o interpretacje PRL w publicystyce i historiografii polskiej po 1989 r. In: Historia. Przekaz i poznanie. Księga ku czci prof. J. Maternickiego. Rzeszów, 2000, pp. 169-182 [in Polish].
38. Portnov, A. Yedvabne i ne tilky. Pro polski dyskussii dovkola knyzhok Yana T. Grosa. In: Istorii dlia domashnoho vzhytku: Esei pro polsko-rosiisko-ukrainskyi trykutnyk pam'iaty. Kyiv, 2013 [in Ukrainian].
[Портнов А. Єдвабне і не тільки. Про польські дискусії довкола книжок Яна Т. Гросса. Історії для домашнього вжитку: Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. Київ, 2013].
39. Dudek, A. Historia i polityka w Polsce po 1989 roku. In: Historycy i politycy: polityka pamięci w III RP. Warszawa, 2011 [in Polish].
40. Machcewicz, P. Spory o historię 2000—2011. Kraków, 2012 [in Polish].
41. Stobiecki, R. Różne oblicza historycznego rewizjonizmu. *Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne*, 2015, XIX (2): 17-38 [in Polish].
42. Kula, M. Krótki raport o użytkowaniu historii. Warszawa, 2020 [in Polish].
43. Pomian, K. Historia. Nauka wobec pamięci. Lublin, 2006 [in Polish].
44. Windschuttle, K. The Killing of History: How a Discipline is Being Murdered By Literary Critics and Social Theorists. Sydney, 1994.
45. Evans, R. J. In Defense of History. New York, 1999.
46. Evans, R. Dzh. Na zakhyst istorii. Lviv, 2008 [in Ukrainian].
[Еванс Р. Дж. На захист історії. Львів, 2008].
47. Radomski, A. Historiografia w postnowoczesnych, liberalnych demokracjach. In: Świa-tooglądy historiograficzne. Lublin, 2002 [in Polish].
48. Pomorski, J. Homo metahistoricus. Studium sześciu kultur poznających historię. Lublin, 2019 [in Polish].
49. Pomorski, J. Polityzacja / mitologizacja historii, czyli w czym neuronauka (i metodologia) może pomóc badaczowi historii najnowszej? *Historia@Teoria*, 2017, 4(6): 15-42 [in Polish].
50. XXI Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Białystok, 17—20 września 2024. Propozycja sympozjum problemowego: Historia jako nauka dziś lub ochrona naukowego statusu historii. URL: <https://historia.uwb.edu.pl/wp-content/uploads/2021/05/2.pdf> (Last accessed: 28.06.2022) [in Polish].
51. Cauvin, T. Public History: A Textbook of Practice. New York, 2016.

Received / Надійшла 08.01.2023

Vitalii YAREMCHUK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. In History), Professor,

Professor at M. Kovalskyi History Department

National University of Ostroh Academy (Ostroh, Ukraine)

vitaliiaremchuk@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-2493-7271>

DISCUSSIONS ON THE SOCIAL ROLES
OF MODERN CLIO IN THE RECEPTION
OF POLISH HISTORIOGRAPHY

The purpose of the study is to demonstrate the existence in modern Polish historiography of a constant interest in the problem of reducing the social impact of professional historiography in the modern world, and in Poland in particular, and to characterize the main approaches formulated by Polish historians. **The research methodology** is based on the methods of historiographical analysis and synthesis, as well as historiographical comparative studies. **The scientific novelty** is that, for the first time, the question of the Polish reception of the international discussion on the social role of historiography is analyzed. It has been found that over the last two decades or so, many Polish scholars have debated this issue and offered a variety of answers to overcome the growing alienation between academic historiography and social reality. It is shown that the use of Western historical thought has a significant impact on the formulation of research ideas and proposals of Polish colleagues. At the same time, Polish historians rely on the actual Polish social and intellectual context, and their conclusions are mostly original and not overloaded with intellectual borrowings. **Conclusions.** In recent decades, part of the Polish historians' community has been thinking more and more about professional history, which is becoming less and less needed by society to restore lost positions and preserve its place in the intellectual and social life of the country. In order to increase public confidence in their profession, Polish historians are looking for ways to make historical knowledge more meaningful for the present and the future, for solving pressing problems, and for social progress. In this sense, it is often suggested either direct ideological support of certain social groups, processes, or phenomena (affirmative history), or closer interaction of historians with amateurs and enthusiasts of history, and an alliance between professional and non-academic ways of presenting the past (digital history, public history), or more active use of cognitive resources embedded in professional historical knowledge (traditional academic historiography).

Keywords: *historical science, modern Polish historiography, social life, academic historiography, affirmative history, digital history, public history.*